

Куций І. Цивілізаційні ідентичності в українській історіографії кінця XVIII – початку XX ст.: між Слов'янщиною та Європою: Монографія – Тернопіль: Підручники і посібники, 2016. – 480 с.

Дослідницькі студії у царині українського історіографічного процесу вже пройшли етап долання білих плям чи компенсації наукових прогалин радянського періоду, що виявлялося переважно у вивченні недосліджених постатей чи з'ясуванні невідомих історіографічних фактів. На сучасному етапі українські історики активно шукають нові дослідницькі підходи до вивчення історіографічного процесу. Одним із таких можна вважати студії просторових та цивілізаційних образів та уявлень українських вчених попередніх історичних періодів. Саме у межах цього останнього напрямку виконане монографічне дослідження Івана Куцого «Цивілізаційні ідентичності в українській історіографії кінця XVIII – початку XX ст.: між Слов'янщиною та Європою». Актуальність цієї хронологічно і фактологічно широкої теми не підлягає сумніву: як суспільно-політичні реалії сьогодення, так й інтелектуальні тенденції в сучасній соціогуманітаристиці свідчать, що дослідження різних аспектів цивілізаційної належності України вже давно на часі. Проте українські науковці не так часто звертались до цієї теми, що різко контрастує із її різнобічним науковим інтерпретуванням у сусідній польській та російській історіографіях. Здійснений Іваном Куцим детальний аналіз стану наукової розробки окресленої проблеми засвідчує, що цивілізаційні погляди українських вчених глибше аналізувались (В.Масненко, Н.Яковенко) переважно на підставі історіографічних текстів міжвоєнного періоду. Натомість попередній історіографічний етап (кінець XVIII – початок XX ст.) під таким ракурсом вивчений досить фрагментарно. Доцільність його глибшого наукового студіювання зумовлена насамперед тим, що це етап становлення української історіографії як самостійної наукової галузі, на якому відбувалося зародження та утвердження двох провідних форм цивілізаційної ідентичності українських інтелектуалів. Звідси проаналізований кризь таку призму хронологічний період є засадничим для цілісного розуміння генези української цивілізаційної ідентичності.

Дослідницьке поле рецензованої монографії досить складне з методологічного погляду. Знаємо, що українська наука вже пройшла етап популярності так званого цивілізаційного підходу в осмисленні суті історичного процесу. У функції метанаративу він поступово відходить на дослідницькі маргінеси, проте набувають поширення студії, що стосуються просторово-цивілізаційних образів та уявлень. Також досить дискусійною є проблема реальності/нереальності цивілізаційних спільнот. Івану Куцому вдалося у цій методологічній ситуації віднайти свій, достатньо виражений підхід, який базується на поєднанні новітніх теоретичних надбань та специфіки українського історіографічного матеріалу. Запропоновану у монографії дефініцію цивілізаційної ідентичності пропонуємо вважати базовою у дослідженнях цього напрямку.

Варто погодитись із застосуванням імагологічної формули «свій-чужий» як основним методологічним інструментарієм для аналізу цивілізаційних образів. Обширність об'єкта дослідження (історіографічні джерела «довгого XIX століття») спонукала залучати до аналізу досить значний масив історичних текстів. Зрозуміло, що основна увага тут звернена на ті синтетично-узагальнюючі праці істориків, у яких вони найвиразніше виявляли свої цивілізаційні погляди. Іван Куций першорядної ваги надав аналізу текстів саме знакових постатей української історіографії. Зауважимо, що історики так званого другого плану чомусь не часто потрапляють у поле його дослідницького зору.

Цілком умотивованою вважаємо структуру монографії, у якій кожна форма ідентичності послідовно аналізується за схемою: уявлення та автостереотипи про «свій» цивілізаційний простір й образи «чужих» цивілізаційних спільнот. Структурна побудова монографії логічно умотивує специфіку цивілізаційних дискурсів в українському історіографічному процесі «довгого XIX століття». Зрозуміло, що в основу структури покладено два основні способи цивілізаційної самоідентифікації українських істориків того часу. Як ми уже зазначали, в українській історичній науці небагато вчених зверталися до проблематики цивілізаційної ідентичності інтелектуалів минулих епох. Значна частина досліджень у наявному на сьогодні науково-критичному доробку належить представникам суміжних з історією соціогуманітарних наук. Звідси привертає увагу обширність джерельної бази

дослідження, у якій основу складають історіографічні першоджерела кінця XVIII – початку XX століть.

У розділі «Дискурсивні стратегії слов'янської ідентичності» прочитуємо деталізований розгляд ідейних витоків та специфіки історіографічних проявів слов'янської ідентичності. У ньому аргументовано з'ясовано, що у текстах більшості українських істориків XIX ст. функціонував концепт Слов'янщина або Слов'янський світ, який автор трактує як цивілізаційний образ. Підкреслимо, що у монографії наводяться цікаві і малознані на сьогодні факти, серед яких і такий, що в епоху Романтизму Європа серед українських вчених вважалась «чужим» чи навіть «ворожим» слов'янству цивілізаційним простором. Схвальної оцінки заслуговує намагання автора віднайти джерела цієї ідентичності в багатьох суспільно-політичних та інтелектуальних чинниках. Такий підхід хоч і проблематизує наукові пошуки, проте дозволяє уникнути спрощеного потрактування.

У розділі «Інтерпретативні моделі європейської ідентичності» привертає увагу розгляд європейської ідентичності як історично набутої у модерну епоху й зумовленої тогочасним суспільно-політичним «замовленням». У цьому вбачаємо наукову результативність рецензованої монографії, оскільки своїми дослідницькими положеннями Іван Куций спростовує поширені сьогодні стереотипні уявлення про прадавню європейськість української історії. Проникнення європейської ідентичності в українське історіографічне середовище він поінтерпретував як поліваріантний довготривалий процес, який мав у наукових працях кожного історика проєвропейської орієнтації специфічні прояви.

Значний інтерес становить, на нашу думку, потрактування процесу прийняття європейської ідентичності як спроба інтелектуального обґрунтування націотворчого та політичного завдання «відросійщення». Зауважимо, що взаємозв'язок цих світоглядних феноменів варто досліджувати сьогодні і стосовно пізніших періодів, зокрема і сучасного етапу. Схвальної оцінки заслуговує дослідницький підхід Івана Куця, за яким він не пішов шляхом однозначного розмежування постатей української історіографії на представників слов'янської чи європейської ідентичності, а намагався простежити усі трансформації, світоглядні суперечності та синкретичне поєднання цих двох ідентичностей.

Важливо, що становлення цивілізаційної ідентичності українських істориків автор монографії розглядає не як статичний, а суперечливий і соціально детермінований феномен. Джерела як слов'янської, так і європейської ідентичностей він відшукує у численних соціальних передумовах і культурно-інтелектуальних впливах. Схвальної оцінки заслуговує його намагання співвідносити досліджувані ідентичності із впливами романтизму та позитивізму. Очевидним є факт підходу Івана Куця до українського історіографічного процесу як до цілісного феномена. Проте це не завадило йому виокремити специфіку артикулювання цивілізаційних ідей в українських інтелектуальних колах як Російської, так і Австро-Угорської імперій. Значний інтерес викликає інтерпретація хронологічних трансформацій (інколи навіть змін) цивілізаційних уявлень істориків. Так, ключові постаті української історичної науки М.Костомаров та П.Куліш потрактовані найяскравішими репрезентантами слов'янської ідентичності й водночас ініціаторами проєвропейських симпатій. Такі (на перший погляд, взаємовиключні) дослідницькі судження свідчать, що Іван Куций не намагався спрощувати надскладну наукову проблему, а розглядав її в усіх складностях та суперечностях.

Структурно виокремлений у монографії аналіз образів Сходу («Між «своїм» Сходом та «ворожою» Азією: специфіка цивілізаційного «іншування») підтверджує інтенції Івана Куця розглянути цивілізаційні уявлення істориків як цілісний феномен. Як читаємо у монографії, в інтерпретаціях образів Сходу вчені двох ідентичностей принципово не відрізнялися між собою. Наукова доцільність розгляду у монографії цих образів безперечна. Реконструкція цивілізаційних уявлень поза їх аналізом не була б повною чи завершеною. Важливість такого розгляду зумовлена і тією обставиною, що значна частина стереотипних уявлень про Схід, Азію, кочовий Степ чи Візантію перекочувала в українську історичну думку пізніших часів й виразно прочитується навіть сьогодні.

Вмотивованим є структурне виокремлення у монографії історичного образу Польщі («Цивілізаційний статус Польщі: між слов'янством, європейством, різновірством»), оскільки цивілізаційні уявлення істориків значною мірою ілюструвалися саме на засадах полоністичної тематики.

Варто підкреслити, що автор монографії, досліджуючи аксіологічно полярні уявлення та стереотипи, зумів зайняти стосовно них відсторонену дослідницьку позицію й об'єктивно оцінювати різновекторні цивілізаційні впливи. Звідси слов'янськість, європейськість чи азіатськість історичних явищ у його інтерпретаціях позбавлені негативної чи позитивної конотації.

Вважаємо доцільним висловити тут свої суб'єктивні побажання. Насамперед вартувало б більше уваги приділити висвітленню цивілізаційних поглядів українських вчених-гуманітаріїв, науково-дослідницька діяльність яких була дотичною до українського історіографічного процесу. Йдеться насамперед про такі постаті, як І.Франко та А.Кримський, оскільки обидвом належить вагома роль у генезі української цивілізаційної думки. Доречним було б також розширення компаративної лінії української цивілізаційної думки шляхом зіставлення її із цивілізаційними дискурсами у сусідніх історіографічних традиціях (насамперед польській та російській). Рецензована монографія істотно виграла б, якби її доповнити науковим апаратом, зокрема іменним та географічним показниками. А загалом не сумніваємось, що цілком новаторське й глибоке наукове дослідження Івана Куцого «Цивілізаційні ідентичності в українській історіографії кінця XVIII – початку XX ст.: між Слов'янщиною та Європою» невдовзі знайде свого зацікавленого рецепієнта. Появу цієї книги розглядаємо підсумком вагомого етапу у студіюванні проявів української цивілізаційної ідентичності в історіографії. Водночас вона дасть поштовх до студіювання цивілізаційної ідентичності як на інших етапах українського історіографічного процесу, так і в позаісторіографічних сферах.

Віталій Яремчук

ЯК ТЕРНЕРОВА ПАРАДИГМА АМЕРИКАНСЬКОЇ ІСТОРІЇ СТАЛА ЗДОБУТКОМ СВІТОВОЇ ТА УКРАЇНСЬКОЇ ІСТОРІОГРАФІЇ

(Чорновол І. Компаративні фронтири: світовий і вітчизняний вимір / Наук. ред. Л. Зашкільняк. Український науковий інститут Гарвардського університету; Інститут критики; Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. – К.: Критика, 2015. – 376 с.)

Теорія фронтиру Фредерика Тернера від часу своєї появи у кінці XIX ст. і до сьогодення становить чималий евристичний потенціал не лише у справі дослідження власне американської історії, але й у компаративних студіях щодо інших історичних локусів, розкиданих по всьому світу. Українська історіографія, попри досить привабливу перспективу вписати власний історичний процес у згадану модель, ще до недавнього часу практично не цікавилась нею. Виходячи навіть з цієї обставини, монографічне дослідження І.П. - Чорновола, який здійснив досить вдалу теоретичну рефлексію, реконструювавши важливий сегмент світового історіографічного процесу видається цілком піонерним. Значення рецензованої книги незрівнянно зростає якщо врахувати, що це перше комплексне дослідження вказаної теми не лише в українській, а і в світовій історичній науці.

Представники історичного цеху вже звернули увагу на цей важливий текст. На нинішній час вийшли рецензії Владислава Грибовського та Інни Булкіної. Проте осмислення твору Ігоря Чорновола, вочевидь, лише починається, тому вважаємо на часі запропонувати і наш огляд.

Рецензований текст цілком відповідає формальним ознакам наукової монографії. Визначення актуальності, мети, дослідних завдань, об'єкта та предмета дослідження, наукової новизни отриманих результатів, їхнього практичного застосування не викликають суттєвих заперечень. Структура книги підпорядкована меті та завданням дослідження. Вона складається зі вступу, трьох частин (14 підрозділів), висновків, бібліографії та комбінованого показника (у якому поєднані іменний та географічний складник).

Цілком можна погодитися з автором, що наукова новизна монографії полягає у тому, що у ній вперше комплексно узагальнено досвід студіювання компаративних фронтірів, передовсім у розрізі його теоретичного осмислення. При цьому автор продемонстрував чи-